

DŽELILA BABOVIĆ
(Sarajevo)

PROUČAVANJE KULTURNE BAŠTINE BOŠNJAKA NA ARAPSKOM JEZIKU

Ključne riječi: kulturna baština, arapski jezik, Bosna i Hercegovina, rukopisi, knjige, valorizacija.

Razvojni put proučavanja kulturne baštine Bošnjaka na orijentalnim jezicima odvijao se u nekoliko etapa, a možemo reći da počinje krajem XIX i početkom XX stoljeća kada u časopisima *Salname* i *Vatan* Ibrahim Bašagić i Teufik Okić objavljuju prve biografsko-bibliografske skice jednog broja naših pisaca koji su stvarali na ovim jezicima.

U prvoj polovini XX stoljeća objavljena su dva, u to vrijeme kapitalna, a danas nezaobilazna djela u svim istraživanjima bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* Safvet-bega Bašagića (1912)¹ i *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana* Mehmeda Handžića (1933).² Bašagić i Handžić su ujedno prvi bošnjački istraživači koji su sistematično istraživali baštinu na orijentalnim jezicima koristeći pri tome značajna metodološka rješenja, primjenjiva i danas u svim proučavanjima koja pretenduju da budu anticipacija modernih i savremenih metoda u pristupu književnoj tradiciji.³

Unatoč nespornom značaju pregalaštva Bašagića, Handžića, i svih drugih samostalnih istraživača kulturne baštine na orijentalnim jezicima, tek nakon osnivanja Odsjeka za orijentalistiku na Filozofskom

¹ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1912.

² Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1933.

³ Više o metodologiji Bašagića i Handžića te razvoju književnohistorijske i književnokritičke misli u radovima bosanskohercegovačkih orijentalista vidjeti: Esad Duraković, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005, str. 38-120.

fakultetu u Sarajevu i Orijentalnog instituta u Sarajevu 1950. godine započinje faza sistematskog obrazovanja i institucionaliziranog istraživanja kulturne baštine u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujući prije svega radu ove dvije institucije, kulturnoj baštini se počinje pristupati kroz istraživanja stručnih ljudi obučениh u okviru određenog sistema, a rezultati tih istraživanja, nakon znanstveno utemeljene valorizacije, objavljuju se uglavnom u časopisu *Prilozi za orijentalnu filologiju*, pokrenutom odmah po osnivanju Orijentalnog instituta 1950. godine.

Suradnja odgovarajućih institucija na međudržavnoj razini, između Bosne i Hercegovine i Republike Turske prije svih, rezultirala je intenziviranjem faktografskog istraživanja građe, te istraživači u svojim radovima objavljuju opširnije biografsko-bibliografske skice poznatih autora ili prezentiraju sasvim nove podatke o ranije nepoznatim autorima i djelima. Kao rezultat takvog pristupa nastalo je i značajno djelo Hazima Šabanovića *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* (1973) u kojem su sadržani još uvijek najbrojniji i najiscrpniji podaci uopće o književnicima i književnosti Bošnjaka na arapskom, turskom i perzijskom jeziku.⁴

Nakon što se stekao određeni uvid u bogatstvo i vrijednost kulturne baštine Bošnjaka na orijentalnim jezicima, istraživači imaju mogućnost da, pored utvrđivanja osnovnih podataka o piscu, pristupaju pisanju djela monografskog karaktera, da se posvete opusima pojedinih pisaca, određenom krugu poetskih formi i tema, ili pojedinim periodima u književnosti. Iako je među bošnjačkim autorima bio znatan broj onih koji nisu stvarali samo na jednom od orijentalnih jezika nego na dva ili čak sva tri, ipak se u ovoj fazi specijalizacije znanstvenoistraživačkog rada istraživači sve više opredjeljuju za jedno jezičko područje: arapsko, tursko ili perzijsko te prate stvaralaštvo na tom jeziku.

Književnoj baštini Bošnjaka na arapskom jeziku, da bi se valjano književnohistorijski vrednovala, nužno je pristupati u skladu s dominirajućim uvjerenjem u arapskoj književnosti, sve do književne renesanse krajem XVIII stoljeća da je književnost, općenito, važno sredstvo za odgoj čovjeka, što potvrđuje i sam arapski naziv za književnost, *adab* – odgoj, vaspitanje. Pri tome se od književnih djela zahtijevala usklađenost književnog izražaja sa zakonima logike, a pravila lijepog izražavanja propisivala su punoću misli i optimalno dotjeranu formu čiji ideal je bio sa što manje riječi izraziti što puniji sadržaj.⁵

⁴ Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

⁵ Više o ovome vidjeti: Esad Duraković, “Arapska stilistika kao zasvođena znanost” u: *Arapska stilistika u Bosni – Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000, str. 10.

U skladu sa takvim poimanjem književnosti, istraživanje i proučavanje stvaralaštva bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima podrazumijeva poetska i prozna djela, ali isto tako i djela iz različitih znanstvenih oblasti, poput gramatike, stilistike, filozofije, logike, dogmatike i drugih. S namjerom da u ovom izlaganju predstavimo rezultate proučavanja kulturne baštine Bošnjaka na arapskom jeziku, a u nemogućnosti da pojedinačno navedemo sve one koji su se bavili, ili se još uvijek bave, izučavanjem kulturne baštine pisane ovim jezikom, naš rad ograničit ćemo prvenstveno na one istraživače i djela koji su doprinijeli historijskoj i književnokritičkoj valorizaciji ovog vrlo značajnog segmenta kulturne baštine Bošnjaka.⁶

Ako pogledamo koji su to bošnjački autori i njihova djela na arapskom jeziku izazivali najviše pažnje u istraživanjima, primijetit ćemo da su to upravo oni autori koji su svojim djelima na neki način obilježili i vrijeme u kojem su živjeli i radili, a teme koje su bile u žiži njihovog interesovanja su uistinu raznolike.

Jedan od najpoznatijih bošnjačkih autora na arapskom jeziku jeste Hasan Kafija Pruščak, koji je iza sebe ostavio djela iz različitih područja znanosti: filologije, teologije, prava, politologije, logike, stilistike. O ovome istinskom enciklopedisti dosta toga je napisano, te su nastali brojni radovi u kojima su njihovi autori iz različitih uglova pristupali i tumačili Pruščakovo djelo. Nastale su i dvije monografije posvećene Pruščaku, od kojih je prva objavljena *Hasan Kafija Pruščak (!) – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini* Omera Nakičevića. Pored iznošenja biografsko-bibliografskih podataka o Pruščaku, Nakičević je u svojoj knjizi nastojao komparativnom metodom prikazati i dovesti u vezu Pruščakova djela sa djelima drugih islamskih mislilaca u određenim disciplinama.⁷

U monografiji *Hasan Kafija Pruščak – Izabrani spisi* autora Amira Ljubovića i Fehima Nametka sadržani su podaci o Pruščakovom životu i djelu, opširna i temeljita studija o njegovom stvaralaštvu u oblasti logike, politologije i dogmatike, iscrpna bibliografija napisanih djela te integralni prijevod slijedećih djela: *Muhtaşar al-Kāfi min al-manţiq* (*Kafijin kompendijum iz logike*), *Uşul al-ḥikam fi nizām al-‘ālam* (*Temelji mudrosti o uređenju svijeta*), *Rawḍāt al-ġannāt fi uşul al-i‘tiqādāt min ‘ilm al-kalām* (*Rajske bašče o temeljima islamskog vjerovanja*), *Risāla fi taḥqīq lafẓ “‘ĉalabī”* (*Traktat o izrazu “‘ĉelebi”*), *Nizām al-‘ulamā’ ilā ḥātam al-anbiyā* (*Niz učenjaka do posljednjeg poslanika*), *Sayf al-quḍāt*

⁶ U radu smo se ograničili samo na bosanskohercegovačke istraživače, bez namjere da i onima izvan Bosne i Hercegovine zaniječemo znanstveni doprinos na ovom polju.

⁷ Omer Nakičević, *Hasan Kafija Pruščak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977.

fī al-ta 'dīr (*Mač kadije o kažnjavanju*).⁸ Ljubović i Nametak svojom knjigom dali su sveobuhvatan prikaz Pruščakovog djela, izložili i znanstveno obrazložili njegove vrijednosti te ustanovili dobre preduvjete za razumijevanje Pruščakovog djela kod svih budućih istraživača.

Vrednujući Pruščakov doprinos u području arapske stilistike, značajan prilog valorizaciji Pruščakovog djela dao je Munir Mujić knjigom *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka* u kojoj su sadržani prijevod i komentar djela *Tamhīs "al-Talhīs"* (*Prečišćenje sažetka*) što je Pruščakova preradba čuvenog al-Qazwīnijevog djela *Talhīs "al-Miftāh"* (*Sažetak "Ključa"*).⁹ U *Prečišćenju sažetka* Pruščak dosljedno demonstrira svoj kritički i kreativan odnos prema vladajućim autoritetima u oblasti arapske retorike, što, kada se uzme u obzir da je djelo nastalo u doba strahovlade tradicionalizma u književnosti, daje za pravo da se njegov rad visoko vrednuje.¹⁰ Upravo tako se može vrednovati i Mujićev rad na Pruščakovom djelu, jer je on *Prečišćenje sažetka* popratio vlastitim znanstveno utemeljenim analizama, teorijskim obrazlaganjem određenih termina, te korisnim komentarima Pruščakovog teksta. Služeći se deduktivnom metodom, Mujić je preko tumačenja klasične arapske stilistike, njenih relacija sa drugim disciplinama i utjecaja Aristotelove retorike, pristupio interpretaciji stilističkog opusa samog Pruščaka, situirao njegovo djelo u odgovarajući historijski kontekst, omogućivši na taj način tumačenje Pruščakovog djela u skladu sa tradicijom iz koje potječe, a ne zanemarujući pri tome savremena tumačenja književnosti.

Ovakav pristup obradi rukopisnih djela iz bošnjačke baštine na arapskom jeziku ranije je primijenio Esad Duraković u knjizi *Arapska stilistika u Bosni – Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*, predstavljajući metodom analitičkog komentara djelo *al-Mufīd 'alā "al-Farīda"* (*Oplemenjivanje dragulja*) Ahmeda Bošnjaka.¹¹ Ovo djelo je komentar al-Samarqandijevog djela *al-Farīda fī al-'istiā'ra* (*Biser o metafori*) i predstavlja do sada jedini poznati rad iz bošnjačke baštine na orijentalnim jezicima posvećen samo jednoj stilskoj figuri – metafori. Durakovićev izvanredan prijevod i komentar *Oplemenjivanja dragulja* učinili su ovo djelo korisnim i pouzdanim za širi krug poznavalaca stilistike i teorije književnosti. Usto, u uvodnom dijelu prijevoda Duraković je

⁸ Amir Ljubović, Fehim Nametak, *Hasan Kafija Pruščak – Izabrani spisi*, Veselin Masleša, Sarajevo 1983. Isti, *Hasan Kafija Pruščak*, Sarajevo Publishing, Sarajevo 1999.

⁹ Munir Mujić, *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2007.

¹⁰ Esad Duraković, "Pruščakovi radovi o arapskoj retorici" u: *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, str. 166-171.

¹¹ Esad Duraković, *Arapska stilistika u Bosni – Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000.

objavio posebnu studiju koja sadrži kritički osvrt na klasičnu arapsku stilistiku i vrlo slikovit prikaz načina pisanja i razumijevanja komentara u klasičnoj arapskoj književnosti.

Navedena djela Hasana Kafije Pruščaka i Ahmeda Bošnjaka svjedoče o razvijenosti arapske stilistike u Bosni, te značajnim znanstvenim dostignućima Bošnjaka u ovoj oblasti. Zahvaljujući metodologiji i interpretaciji kakvu su primjenjivali Duraković i Mujić uspješno dekodirajući tekst izvornika, podijelivši rad na poglavlja i potpoglavlja, učinivši složenu terminologiju aktualnom, odnosno bliskom današnjem čitatelju, tragajući pri tome vrlo često za novim rješenjima, ova djela u mogućnosti su da daju izuzetan doprinos teoriji figura, teoriji književnosti, kao i općoj stilistici.

Iako se u istraživanjima kulturne baštine Bošnjaka na orijentalnim jezicima Mustafa Ejubović – Šejh Jujo često navodi kao jedan od njenih najznačajnijih predstavnika, uglavnom je izostao ozbiljan književno-kritički pristup i znanstveno utemeljena analiza i valorizacija njegovog djela. Ipak, zahvaljujući razvitku književnokritičke svijesti, kod savremenih istraživača bošnjačke baštine može se primijetiti da se Ejubovićevo djelo sve češće kritički obrazlaže i smješta u odgovarajući kontekst. U tom smislu je Esad Duraković, ukazujući na potrebu vrednovanja Ejubovićevog stvaralaštva, dao određene smjernice za valjan pristup djelima iz kulturne baštine općenito, naglasivši pri tome veliku korist analogije s odnosima moderna–postmoderna, jer se u historiji sve odvijalo upravo u odnosu prema tradiciji, kao općem i zajedničkom iskustvu. Tom metodologijom Duraković je Ejubovićev opus situirao u odnosu prema tradiciji u kojoj je nastajao te je, utvrđujući odnos pisca prema toj istoj tradiciji, na zanimljiv način utvrdio intertekstualnost ekspliciranu kroz citatnost kao afirmaciju tradicijskih vrijednosti.¹²

Ejubovićevo stvaralaštvo na arapskom jeziku obuhvata djela iz različitih područja znanosti, a njegov rad u oblasti arapske gramatike analitički je predstavio Mustafa Jahić u knjizi *Arapska gramatika u djelu al-Fawā'id al-'abdiyya Mustafe Ejubovića*, u kojoj je kroz prijevod i kritičku analizu izložen Ejubovićev komentar al-Zamahšarijevog djela *al-Unmūdağ fī al-naḥw* (*Skica za gramatiku*). Jahićev znanstveno utemeljen pristup valorizirao je Ejubovićev doprinos u razvoju klasične arapske gramatike, a njegovo znalačko spajanje komentatorskih horizonata, kombiniranje dijahronije i sinhronije, rekonstruktivno preplitanje klasičnih i savremenih lingvističkih teorija i postavki na najbolji

¹² Esad Duraković, "Mustafa Ejubović – prilog vrednovanju" u: *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, str. 156-165.

način pokazuju kako treba pristupati rukopisnoj baštini na orijentalnim jezicima.¹³

Prije objavljivanja djela *Arapska gramatika u djelu al-Fawā'id al-'abdiyya Mustafe Ejubovića* Jahić je sukcesivno objavljivao radove iz područja arapske gramatike u *Prilozima za orijentalnu filologiju* i *Anallima Gazi Husrev-begove biblioteke*, u kojima je na izvanredan način demonstrirao vlastito poznavanje arapske gramatike,¹⁴ ali i vještinu da komparativnom metodom uspostavi vezu između arapske i bosanske tradicije.¹⁵

Najveći broj djela Mustafa Ejubović je napisao u oblasti logike, disputacije i islamskog prava.¹⁶ Dva njegova traktata iz disputacije *Risāla fī ādāb al-baḥṭ* (*Traktat o disputaciji*) i *Zubda al-ādāb* (*Sušтина disputacije*) predstavio je Muhamed Mrahorović u knjizi *Mustafa Ejubović Šejh Jujo* objavljenoj u okviru edicije "Dobri Bošnjani".¹⁷ Uz integralne prijevode traktata, Mrahorović je ponudio korisne analitičke osvrtne i analize koji dodatno obogaćuju i pomažu razumijevanju Ejubovićevog osnovnog teksta.

Učenik Mustafe Ejubovića, Ibrahim Opijač, poznat po tome što je zapisao biografiju svoga učitelja, i sâm je autor nekoliko vrlo značajnih djela iz područja sintakse, dok je u oblasti jezikoslovlja poznat po različitim vrstama komentara i preradbi djela drugih autora. Opijačevo djelo *al-Muḥtaṣar fī al-naḥw* (*Kompendij arapske sintakse*) predočila je Mejra Softić u svojoj knjizi *Kompendij arapske sintakse Ibrahima Opijača Mostarca*¹⁸ u kojoj je integralni prijevod Opijačevog djela popratila vlastitim stručnim i znanstveno utemeljenim komentarima, dovodeći ovo djelo u komunikološki odnos sa modernom arapskom lingvistikom.

U stvaralaštvu Bošnjaka na arapskom jeziku značajno mjesto pripada području islamske filozofije, a jedan od istaknutih autora na tom

¹³ Enes Karić, "Intelektualno hodočašće u bosansku arapsku rukopisnu klasiku", *Anali GHB*, knjiga XXVII/XXVIII, Sarajevo 2008, str. 265-269.

¹⁴ Mustafa Jahić, "Glagoli *nawāsiḥ al-ibtidā'* u arapskom jeziku", *POF* 55/2005, Sarajevo, 2006, str. 39-76. Isti, "Rečenica u djelima tradicionalnih arapskih gramatičara", *POF* 56/2006, Sarajevo 2007, str. 7-31.

¹⁵ Mustafa Jahić, "Priloški akuzativi u arapskom jeziku u djelu *Al-Fawā'id al-'Abdiyya Mustafe Ejubovića*", *POF* 44-45/1994-95, Sarajevo 1996, str. 13-50; Isti, "Apozitivi u arapskoj rečenici – prema poglavlju 'Apozitivi' u djelu *al-Fawā'id al-'Abdiyya Šejh Juje*", *Anali GHB*, knjiga XV-XVI, Sarajevo 1990, str. 169-190.

¹⁶ Vidjeti: Mustafa Jahić, "Rukopisi djela Šejh Juje u Gazi Husrev-begovoj biblioteci", *Anali GHB*, knjiga XI-XII, Sarajevo 1985, str. 39-54.

¹⁷ Muhamed Mrahorović, *Mustafa Ejubović Šejh Jujo*, Dobra knjiga, Sarajevo 2008.

¹⁸ Mejra Softić, *Kompendij arapske sintakse Ibrahima Opijača Mostarca*, Islamska pedagoška akademija, Zenica 2002.

polju bio je Ali Dede Bošnjak. Najkompletniju studiju do sada o ovome piscu ponudio je Ismet Kasumović u knjizi *Ali-Dede Bošnjak i njegova filozofsko-sufijska misao*¹⁹ kojoj je prethodio Kasumovićev predan istraživački i znanstveni rad u oblasti islamske filozofije, o čemu svjedoče njegovi radovi objavljeni u *Prilozima za orijentalnu filologiju* u kojima je ponudio prijevod traktata o transcendentnom ljudstvu Ali Dede Bošnjaka,²⁰ bavio se teorijom stvaranja i nihiliteta u arapsko-islamskoj filozofiji,²¹ pitanjem prevođenja kao hermeneutičkog postupka,²² te je predstavio rukopise djela Ali Dede Bošnjaka.²³ Kasumović je sasvim obrazloženo vrednovao Ali Dedeovo djelo u kontekstu orijentalno-islamske filozofije u cjelini, tumačeći temeljna filozofsko-sufijska učenja Ali Dede Bošnjaka koja korespondiraju sa glavnim učenjima islamske filozofije u njegovo vrijeme. Kasumović je također pokazao kako se Ali Dede, koristeći se bogatstvom tradicije koju baštini klasična orijentalno-islamska literatura, kroz svoje djelo pojavljuje kao vrstan eklektik koji je podatke i ideje iz literature koristio za razvijanje vlastitih učenja.

Među značajnije pisce baštinike Ibn ‘Arabija u našim krajevima ubraja se Abdullah Bošnjak. Njegovo najpoznatije djelo koje ga svrstava u red velikana islamske filozofske misli je *Šarḥ Fuṣūṣ al-Ḥikam (Tumačenje dragulja poslaničke mudrosti)* – komentar Ibn ‘Arabijevog djela *Fuṣūṣ al-Ḥikam (Suština mudrosti)*. Ovo kapitalno djelo cjelokupne islamske baštine u svoj njegovoj blistavoj ljepoti pred bosanskohercegovačku javnost podastrio je Rešid Hafizović u prijevodu koji sâm po sebi predstavlja pravu riznicu značenja, stilističkih odrednica i karakteristika. Kao temeljni motiv koji ga je potaknuo na prevođenje rukopisa Abdullaha Bošnjaka Hafizović navodi činjenicu da je riječ o najljepšem i najopsežnijem komentaru Ibn ‘Arabijevog djela *Fuṣūṣ al-Ḥikam* koji je napisan u posljednjih osam stoljeća u konkurenciji takvih duhovnih kolosa čija djela u povijesti muslimanske *hermeneutica spiritualis (ta’wīl)* i danas predstavljaju trajnu duhovnu lektiru.²⁴

¹⁹ Ismet Kasumović, *Ali-Dede Bošnjak i njegova filozofsko-sufijska misao*, El-Kalem, Sarajevo 1994.

²⁰ Ismet Kasumović, “Traktat o ‘transcendentnom ljudstvu’ Ali-dede Bošnjaka”, *POF* 31/1981, Sarajevo 1981, str. 99-110.

²¹ Ismet Kasumović, “O teoriji stvaranja i problemu nihiliteta u arapsko-islamskoj filozofiji”, *POF* 32-33/1982-83, Sarajevo 1984, str. 87-107.

²² Ismet Kasumović, “Prevođenje kao hermeneutički postupak”, *POF* 37/1987, Sarajevo 1988, str. 135-146.

²³ Ismet Kasumović, “Rukopisi djela Ali-Dede Harimije Bošnjaka na arapskom jeziku”, *POF* 38/1988, Sarajevo 1989, str. 153-175.

²⁴ Rešid Hafizović, “Bosanski tumač *Dragulja poslaničke mudrosti*” u: Abdulah Bošnjak, *Tumačenje dragulja poslaničke mudrosti*, Ibn Sina, Sarajevo 2008, str. 14.

Važno je napomenuti da je Hafizović prijevod sačinio sa arapskog jezika na temelju obimnog autografskog rukopisa, dok još uvijek ne postoji štampano izdanje na arapskom jeziku, što dodatno govori o veličini i značaju ovog poduhvata.

O Abdullahu Bošnjaku zanimljive radove objavili su Fejzulah Hadžibajrić, koji je predstavio sufijske misli Abdullaha Bošnjaka²⁵ te ponudio integralni prijevod njegove kaside napisane na kraju djela *Šarḥ Fuṣūṣ al-Ḥikam*²⁶ i Džemal Čehajić, koji je u svoja dva rada inkorporirao prijevode Bošnjakovih traktata *Objašnjenje imperativu stvaranja u kur'anskom poglavlju al-Ḥašr*²⁷ i *Knjiga o ostvarenju dijela u vidu cjeline i javljanju ogranka u vidu osnove*.²⁸

Jedan od posljednjih bošnjačkih autora na arapskom jeziku i jedan od rijetkih autora koji se bavio komentarima klasične arapske poezije bio je Ali Fehmi Džabić. Njegovom stvaralaštvu u ovoj oblasti posvećen je prvi magistarski rad iz bošnjačke književnosti na arapskom jeziku, odbranjen na Filozofskom fakultetu u Sarajevu pod naslovom *Ali Fehmija Džabić kao kritičar klasične arapske poezije*. Autorica Lejla Gazić je Džabićev književno-kritičarski rad preko njegovog djela *Ṭilbat al-ṭālib fi šarḥ Lāmiyya Abī Ṭālib (Učeničova želja za tumačenjem Abu Talibove 'Lamije')* predstavila dijahronijski na planu historijskog konteksta, književnosti i književne kritike, te na planu proučavanja jezika, dotičući se pri tome općih pitanja i problema kada je riječ o kritici u klasičnoj arapskoj književnosti.²⁹

Pored navedenih monografija o pojedinim autorima i njihovom stvaralaštvu u određenim oblastima, svakako treba istaknuti još dvije knjige iz naše kulturne baštine na arapskom jeziku. Prva je rezultat znanstvenoistraživačkog rada Amira Ljubovića na polju logike i nosi naslov *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*.³⁰ U ovom djelu Ljubović je sveobuhvatno prikazao nastanak i razvoj arapske logike

²⁵ Fejzulah Hadžibajrić, "Uvodne tesavufske interpretacije Abdulaha Bošnjaka", *Anali GHB*, knjiga I, Sarajevo, 1972, str. 35-48.

²⁶ Fejzulah Hadžibajrić, "Oda Bogu Abdullaha Bošnjaka", *Anali GHB*, knjiga II-III, Sarajevo, 1974 str. 21-32.

²⁷ Džemal Čehajić, "O jednom filozofskom traktatu šejha Abdulaha", *POF* 32-33/1982-83, Sarajevo, 1984, str. 65-86.

²⁸ Džemal Čehajić, "Šejh Abdulah Bošnjak 'Abdi' bin Muhamed al-Bosnevi": Šejh Abdulah Bošnjak, "Knjiga o ostvarenju dijela u vidu cjeline i javljanju ogranka u vidu osnove", *Zbornik radova ITF u Sarajevu*, 1/1982, Sarajevo 1982, str. 75-89.

²⁹ Lejla Gazić, "Ali-Fehmija Džabić kao kritičar klasične arapske poezije", *POF* 35/1985, Sarajevo 1986, str. 29-50.

³⁰ Amir Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1996.

predstavljajući njene glavne tokove, pravce i autore od vremena njenog konstituiranja pa do bošnjačkih autora koji su se njome bavili, navodeći pri tome biografske podatke o svakom od njih, te kratak opis njihovih djela. Ipak, najznačajniji dio ove knjige u književnoteorijskom smislu i metodološkom pristupu bošnjačkoj baštini na orijentalnim jezicima jeste onaj u kojem Ljubović govori o karakteristikama spisa bošnjačkih autora u oblasti logike, stavlja ih u komparativan odnos sa evropskom filozofskom tradicijom te analizira zavisnost koncepata i strukture logičke problematike i datog stanja filozofije i drugih oblasti znanosti. S obzirom na konačne rezultate koje prezentira, ova knjiga nam uistinu prikazuje čitav jedan segment baštine u “optimalnoj preglednosti i u obrazloženoj historijskoj vrijednosti.”³¹

Druga knjiga, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*,³² sadrži rezultate istraživačkog rada dvojice autora – Amira Ljubovića i Sulejmana Grozdanića – u Orijentalnom institutu u Sarajevu u periodu 1985-1990, a najveći dio ove knjige govori o djelima na arapskom jeziku. S obzirom na to da su Ljubović i Grozdanić na temeljima sistematskog proučavanja i analiza struktura književnih djela davali obrazložene vrijednosne sudove o pojedinim autorima i djelima, ova knjiga predstavlja nezaobilaznu literaturu u proučavanju kulturne baštine na orijentalnim jezicima.

Iz navedenih monografija, studija i naučnih radova može se zaključiti da u savremenom dobu dolazi do razvoja i usložnjavanja odnosa prema kulturnoj baštini na arapskom jeziku. Iako stanje književne građe na orijentalnim jezicima svakom znanstvenoistraživačkom radniku nameće potrebu da prije svega poduzme fundamentalna istraživanja, predstavi društveno-historijske i kulturne prilike u kojima je pisac živio i djelovao, te istraži sačuvani rukopisni materijal u rukopisnim zbirka-ma pa tek onda pristupi analizi samoga djela, evidentno je da savremeni istraživači svoje radove sve manje opterećuju biografskim i bibliografskim podacima, a pažnju usmjeravaju na suštinu djela, estetiku, poetiku, lingvistička ili književna obilježja djela i na njegovu sadržinu. Kombinirajući nezaobilaznu filološku metodu sa savremenim znanstvenim mogućnostima u izučavanju književnosti, oni se bave pitanjima estetske strukture i vezama umjetničkog doživljaja i izraza, te nastoje obrazloženo vrednovati kulturnu baštinu Bošnjaka na arapskom jeziku.

³¹ Esad Duraković, “Razvoj književnohistorijske i književnokritičke misli u radovima bošnjačkih orijentalista” u: *Prolegomena za historiju književnosti orijentalnoislamskoga kruga*, str. 102.

³² Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1995.

PROUČAVANJE KULTURNE BAŠTINE BOŠNJAKA NA ARAPSKOM JEZIKU

Sažetak

Počeci proučavanja kulturne baštine Bošnjaka na arapskom jeziku vežu se za period s kraja XIX i početka XX stoljeća kada u časopisima *Salname* i *Vatan* Ibrahim Bašagić i Teufik Okić objavljuju prve bibliografske skice jednog broja naših pisaca. Zatim se objavljuju dva kapitalna djela, nezaobilazna u svim istraživanja bošnjačke književnosti na arapskom, turskom ili perzijskom jeziku – *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (1912) Safvet-bega Bašagića i *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana* (1933) Mehmeda Handžića.

O sistematskom i institucionaliziranom istraživanju kulturne baštine u Bosni i Hercegovini može se govoriti tek nakon osnivanja Orijentalnog instituta i Odsjeka za orijentalistiku na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1950. godine. Zahvaljujući radu ovih institucija, kulturnoj baštini se pristupa kroz profesionalna istraživanja koja obavljaju obučeni kadrovi u okviru određenog sistema, intenzivira se rad na faktografskom istraživanju građe u vidu proširivanja biografsko-bibliografskih skica ili predstavljanja ranije nepoznatih autora i djela, a istraživači se uglavnom profiliraju za određene oblasti pa i njihova istraživanja idu u tom smjeru.

Važno je istaći da se, zahvaljujući prije svega razvoju književnokritičke misli, u savremenom dobu nužna filološka istraživanja sve češće prevladavaju metodom filološke analize teksta i kritike situirane u kontekstu historije predmeta.

THE STUDY OF CULTURAL HERITAGE OF BOSNIACS IN THE ARABIC LANGUAGE

Summary

The beginnings of the study of cultural heritage of Bosniacs in Arabic was linked to the period from the end of 19th and the beginning of the 20th centuries when, in the journals *Salnama* and *Vatan*, Ibrahim Bašagić and Teufik Okić published their first bibliographic outlines of a number of our authors. Two crucial works were published afterwards, necessary to all research on Bosniak literature in Arabic, Turkish or Persian – *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* (1912) by Safvet-beg Bašagić and *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana* (1933) by Mehmed Handžić.

One can speak about the systematic and institutionalized research on the cultural heritage in Bosnia and Herzegovina only after the establishment of the Institute for Oriental Studies and the Department of Orientalistics in the Faculty of Philosophy in Sarajevo in 1950. Owing to the work of these two institutions, the cultural heritage has been approached through professional research done by the skilled researchers in the frame of a certain system. The work on collecting the data that includes expanding the biographic and bibliographic outlines or presenting the unknown authors and works has been intensified, and the researchers have been mostly specialized in certain fields. Their research follows the same pattern.

It is important to point out that, primarily owing to the development of literary and critical thought, in contemporary age, necessary philological research has been more often overcome by the method of the philological analysis of the text and by using the critical approaches situated in the context of history of the subject.

Key words: cultural heritage, Arabic language, Bosnia and Herzegovina, manuscripts, books, valorisation.